

Rapport från lättvandrad naturguidning vid Gudöån, Långsjön och Tyresta 13 dec 2023

Martina Kiibus

En lite råkall vinterdag. Marken var fortfarande snötäckt så vi fick fokusera på det vi kunde se ovan snötäcket. Den här guidningen brukar vara den enda jag har i december och därmed locka många deltagare. I år hade jag även två guidningar runt Nyforsviken veckan innan som båda blev fullbokade, så möjligen kan det ha gjort att flera valde att gå de guidningarna istället eftersom många har rätt mycket annat att göra i december. Dessutom blev det en del sena avhopp pga sjukdom, så det landade i fem deltagare. För dem som var med blev det väldigt mysigt och ibland kan det vara skönt att vara en liten grupp också. Info via program från tidigare guidningar och vänner.

Vi startade vid Modevillan i Gudö, där jag introducerade guidningen. Från Modevillan gick vi ner till Gudö å, där första stoppet var den gamla torkladan. Berättade om tvätteriverksamheten på Södertörn och hur torkladorna och de gamla tvätterierna fungerade. Refererade till Fogelströms Barn av sin tid, där Lotten år 1889 tvättar i Hammarby sjö. Men i och med industrialismen och urbaniseringen flyttade tvätteriverksamheten ut från Stockholm och kom att koncentreras till Södertörn.

Fortsatte vandra längs ån, stannade mitt på och pratade om själva ån, om Tyresåns sjösystem och om de alar som kantar ån. Som gör att det känns som att paddla i ett mangroveträsk när man paddlar i ån. Man behöver inte flyga till Thailand för att få en härlig vildmarkskänsla! Knopparna var vackert gråviolettera, det blir som ett lila skimmer över de alkantade stränderna.

Innan vi lämnade ån stannade vi vid en grovstammig al och pratade om dess förmåga att göda marken med sina bakterier och att den därför inte får några höstfärger, om kottarna, om dess socklar som stabiliserar stränderna och motverkar erosion.

Gick ut på en liten tallklädd häll i Långsjön, så karaktäristisk för Södertörns natur. Pratade om sprickdalslandskapet och berättade om Måndalsfortet på andra sidan sjön och den gamla försvarfronten korvlinjen från början av 1900-talet, där fortet låg längs dessa vattenfyllda sprickor. På en björk växte fnösketickor som förde oss in på hur man tillverkade fnöske och hur viktigt det var för att kunna göra upp eld förr.

Så vidtog en liten ”transportsträcka” längs Tutviksvägen med endast ett par stopp för att kunna gå långsammare med flera stopp när vi väl kom in i skogen. Stannade vid Tutvikens gård, där det finns ett fint litet härbre med grästak och kom in på alla fördelar med gröna tak, som isolering, vattenuppfångning och kollagring. Nästa stopp var Tutviksbadet, där vi gick ner till sandstranden och pratade om sjöns vattenkvalitet och strandskyddet. Badplatsen köptes in av en privatperson och skänktes till fastighetsägarföreningen i Tutviken så att alla skulle ha tillgång till en badplats. Det här är enda stället längs vägen där man kommer åt sjön, annars går tomterna ner till vattnet och vi tvingades alltså gå längs vägen. Strandskyddet handlar ju både om att tillgängliggöra stränder för det rörliga friluftslivet, alltså som en del av

allemansrätten, men också om att värna viktiga livsmiljöer för vatten- och strandlevande växter och djur. Att bebygga mark så strandnära som det görs på en del håll är dessutom rätt kortsiktigt med tanke på att klimatförändringen gör att havsytan stiger och att det blir fler och fler skyfall som inte kan fångas upp om marken är alltför hårdgjord.

Så kom vi äntligen in i Tyresta. Introducerade reservatet (och nationalparken) vid en porlande bäck. Fortsatte till ett par torrakor som var full av skalbaggs- och hackspettshål. Bland annat var det spår av brun barkbock, en skalbagge som framför allt lever i nydöda tallar och som spillkråkorna gärna äter av. Pratade om att hackspettarna är några av de djur som har det svårt i vårt moderna skogsbruk, med bristen på döda och gamla träd. Och att de döda träden är en förutsättning för livet i skogen. Vi tittade oss också omkring och kunde konstatera att det som är typiskt för Tyresta utöver rikedomerna på gamla och döda träd och mångfalden är att det framför allt är barrskog bestående av gran och tall. Jämförde granens och tallens olika nischer, där tallen med sina djupgående rötter kan växa mycket torrare än granen som pga sina ytligare rötter är mer beroende av att det är vatten även i de övre marklagren. På den ena torrakan var det gott om småspik, en liten svamp som är rolig att upptäcka i luppen. Nu när vi var så få kunde deltagarna verkligen få gå loss med lupporna och spana och uppleva den fascinerande mikrovärlden.

Hittade flera andra spår av skogens insekter. En gran var full av ananasgaller som orsakas av den lilla granbarrlusen, där mamma granbarrlus lägger sina ägg i små barnkammare inuti gallbildningen. Det här tyckte den nya deltagaren var otroligt fascinerande.

På en björk växte björkticka, som vi kunde jämföra med fnösketickan som vi såg tidigare. Björktickan är inte lika hovformad och känns len på undersidan så jag lät deltagarna stryka över den med handen. Den blir porös när den torkar och har använts som flöte men även nåldyna och att sticka in knivar för förvaring. Urmakarna lär ha använt björktickerötad ved som polermedel i urmakerier.

På ytterligare en torraka var det fina spår av bronshjon och vågbandad barkbock. Två ovanliga skalbaggar som båda är signalarter, dvs signalerar höga naturvärden, i det här fallet gammelskog.

Vi gick till bäverhyddan vid Gammelström och pratade om bävern, hur det ser ut inne i hyddan, varför de fäller träd och varför de var helt utrotade av jakt 1871. I år är det 100 år sedan bävern återinfördes i vårt land, det började med ett par från Norge och sen blev det ett 80-tal bävvar som planterades ut på 1920-talet. Nu har vi 150-200000 bävvar i Sverige. Pratade också om hur duktiga ingenjörer de är när de skapar nya våtmarker, som det är en brist på i vårt landskap.

På en grovstammig gran var det spår av granbarkgnagaren. Små perfekt runda millimeterstora hål som bara är i barken, inte inne i veden. Granbarkgnagaren föredrar äldre levande granar och dödar inte granen, men är också en signalart och ett tecken på skogens höga naturvärden.

Vi tittade också på knäckta lågor och högstubbar, som vittnade om att träden fått dö i sin egen takt och inte av någon motorsåg. Och kom återigen in på hur döden är en förutsättning för

livet i skogen och att den inte är momentan, utan i skogen får träden leva i sin egen takt, åldras i sin egen takt och dö i sin egen takt.

På marken hittade vi ett gäng ättna grankottar. Visade hur man kan se vem som ätit av kottarna och jämförde ekorre, skogsmus, större hackspett och korsnäbb. Just de här hade ätits av korsnäbb, som har en otroligt kraftig näbb med starkt förlängda spetsar på under- och övernäbben som gör att det blir som en slits i kottefjällen när de letat grankottefrön. De häckar på vintern och är helt beroende av barrträdens frösättning.

Så var det dags att lämna Tyresta för en stund. Pratade igen om vad som skiljer Tyresta från produktionsskogar. I våra virkesåkrar är det en massa träd, men det är ingen skog. Där finns nästan inga ihåliga gamla och döda träd, ingen mossa på marken och träden har samma ålder. Men Tyresta och Tyresös skogar lever!

Vi ställde oss på bron vid Gammelström och lyssnade på det porlande vattnet. På andra sidan bron håller naturvårdarna på och friställer ekar och andra lövträd i slänten ner mot gångvägen. Bland annat eftersom en super-signalart, nämligen lunglav växer på ett par av ekarna. Visade bild på den och berättade hur exklusiv den är och hur viktigt det är att se till att den får rätt förutsättningar för att leva.

Nu hade vi kommit till nästa sjö, Lillsjön. Stannade till och doftade på porsen som växte i strandkanten och som Harry Martinsson kallade för de svenska vildkärrens lavendel.

En högstubbe och en låga av gran var full av klibbtickor. Jättefina tickor som pressar ut vatten ur granen och bidrar till att granen knäcks av och bildar en högstubbe. Klibbtickan är en nyckelart som gynnar många andra arter. Många ovanliga skalbaggar är beroende av att veden är inte bara död, utan att det också finns klibbticka i den.

Så gick vi över bron till eldstaden vid Lillsjön där vi tog paus vid eldstaden. Jag gjorde upp en eld vilket var otroligt uppskattat. Efter en stund läste jag en av mina favoritdikter så här års, nämligen Tomten av Viktor Rydberg. Dels handlar den ju om förundran över gåtan kring hur släktena komma och gå, var kommer de ifrån och vart tar de vägen sen?, dels beskriver den skogen och vintern så fint. Och så är det en så mysig stämning i dikten. En stämning som spreds i gruppen runt elden.

Efter fiket visade jag en tall som hade flera taltickor, de enda tickorna på levande tallar som signalerar höga naturvärden eftersom fruktkropparna inte dyker upp förrän tallen är minst 100 år, ofta betydligt äldre än då.

Sen fortsatte vi på norra sidan av Tyresö-Flaten. Vid en stor gran pratade vi om hur man kan fira en grönare jul. Grön i bemärkelsen miljövänlig, alltså. Att välja en gran som är odlad så nära en själv som möjligt. Allra helst KRAV-märkt, men om inte det finns, så är rödgranar mindre besprutade än kungsgranar. Allra sämst är att köpa plastgranar, även om de används flera år. Pratade också om julmaten, att man kan försöka äta mer ekologiskt och vegetariskt, att fisk som ansjovis och sill är helt okej, medan däremot den utrotningshotade ålen förtjänar ett bättre öde än att hamna på våra julbord. Och om palmoljan som ju ingår i så mycket godis

och kakor och det faktum att julhandeln varje år slår rekord, att julen kommit att handla så mycket om konsumtion.

Några tunna ekar var klädda av olika lavar som vi tittade närmare på, nämligen blåslav, brosklav och skägglav. Berättade att en lav är en symbios mellan en alg och en eller flera svampar och att lavar är ett tecken på ren luft och gammal skog eftersom de flesta växer långsamt.

Vi gick vidare till en ihålig ek som var full av härlig mulm. Eken är liksom klibbtickan en nyckelart som kan vara hem till uppemot 2000 olika arter. När eken är över 200 år, oftast betydligt äldre börjar den urholkas till mulm, dvs svamprötad ved, skalbaggsvingar och – spillning och fladdermusspillning. Det kan bli flera hundra liter mulm i en ek och mulmen blir som en lyxbostad till många ovanliga skalbaggar.

Nu hade vi kommit till Tyresö-Flaten, den djupaste sjön i Tyresåns sjösystem. Vid en häll stannade vi vid en torraka med flera spår av långhorningen brun barkbock. Det växte också en hel del svart spiklav på den. Återigen fick deltagarna titta genom luppen och njuta av mikrovärlden.

Sträckan vi hade gått norr om Lillsjön och Tyresö-Flaten ingår ju inte i Tyresta-reservatet, men berättade om planerna på ett nytt naturreservat vid Barnsjön-Gammelström och att den skogen har lika höga naturvärden som Tyresta.

Avslutade vid en härlig grovstammig vriden torraka när vi fortfarande var kvar i skogen. Här fanns det också spår av brun barkbock samt av en vedstekel. När honan lägger ägg ympar hon in svamp med äggläggingsröret. Svampen bryter ner veden så att hennes ungar får mer lättsmält mat!

Deltagarna var som vanligt jättenöjda. Några höjdpunkter var granbarrlusen, att vi följde vattnet, att få lära sig mer om bävern, all kunskap, helheten, det holistiska perspektivet, att få en förståelse för sambanden i naturen, att det blev en så mysig stämning i gruppen, elden och diktläsningen vid elden.